

УДК: 352.07(477.7)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-34-7>**СПЕЦІАЛЬНІ, ДОДАТКОВІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАКОНИ
ДЛЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

Черемісін Олександр Вікторович,
*доктор історичних наук,
професор кафедри професійної освіти
Херсонського державного аграрно-економічного
університету
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

У статті аналізується дія спеціальних, додаткових та індивідуальних законодавчих актів, які приймалися центральною владою з метою доповнення та уточнення позицій Жалуваної грамоти 1785 р. для покращення фінансового становища міст південноукраїнського регіону. Роль регіонально-індивідуальних законів для міст Півдня України була надзвичайно важлива, оскільки вони створювали можливості для розвитку міських бюджетів та торгівлі. Спільними у всіх губерніях Півдня України були акцизні збори, винні відкупи, постійна повинність. Різнилися у приватних пільгах. Так, для міст Катеринославської губернії більш характерним явищем було станові виплати, для міст Таврійської губернії більше пільг надавалося для розвитку торгівлі та щодо земельної власності. Єдиною губернією Півдня України, у міста якої призначалась певна грошова допомога, була Херсонська. Із державної казни надавалось фінансове заохочення містам за найкраще виконання державних податків, але висновок можна зробити лише єдиний, що в містах Півдня України було незадовільне фінансове становище. Нові закони стимулювали появу багатьох позитивних явищ, але особливо не покращувалася фінансова система міста. Так, самоврядування отримало більше можливостей і прав у веденні міського господарства і більше самостійність у формуванні та використанні бюджету. Але сам загальний план поділу кошторисів на обов'язкові та необов'язкові витрати, прибутки поточні та випадкові, прямі та не прямі, ординарні та надзвичайні збереглися без особливих змін. У висновках відзначено, що результатом дії додаткових, спеціальних та індивідуальних законів стало те, що новостворені міські громадські інституції влади на Півдні України отримали обов'язкові витрати на державні потреби із значно зменшеними можливостями у фінансовій та господарській ініціативі. Тому соціально-економічна активність виявилася в замкнутому просторі законодавчо-адміністративних настанов, але із розвитком індивідуальних особливостей у діяльності кожного окремого муніципалітету.

Ключові слова: Південь України, міське самоврядування, муніципалітет, законодавство, правова система.

**SPECIAL, ADDITIONAL AND INDIVIDUAL LAWS FOR THE MUNICIPAL GOVERNMENT OF THE
SOUTH OF UKRAINE IN THE LATE 18TH – THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY**

Cheremisin Oleksandr Viktorovych,
*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Professional Education,
Kherson State Agrarian-Economic University
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

The paper analyzes the effect of special, additional and individual legislative acts adopted by the central authorities in order to supplement and specify the positions of the Charter of 1785 to improve the financial state of the towns and cities in the Southern Ukrainian region. The role of the regional-individual laws for the towns and cities in the South of Ukraine was extremely important since they offered opportunities for the development of the municipal budgets and trade. Excise duties, farming of revenues and servitude were common for all the provinces in the South of Ukraine. They differed in private privileges, for instance, class payments were more characteristic of the towns in Ekaterinoslav province, more privileges were given on trade and land ownership for the towns of Taurida province. The only province in the South of Ukraine, the towns of which were given some financial assistance, was Kherson province. Financial support was given to the towns from the state treasury for the best payment of the state taxes. But the only conclusion that can be drawn is that the towns and cities in the South of Ukraine did not have a satisfactory financial position. According to new laws, many positive phenomena were introduced, but the financial position of the towns and cities did not improve. For instance, the self-government had more opportunities and rights in managing the municipal economy and more independence in the formation and use of the budget. But the general plan of dividing estimates into mandatory and non-mandatory costs, direct and indirect, current and occasional profits, direct and indirect, ordinary and extraordinary remained without changes. The conclusions emphasize that, as a result of the effect of additional, special and individual laws, the newly-established municipal public authorities in the South of Ukraine received mandatory costs for the state needs with much less opportunities in financial and economic initiative. Therefore, the social-economic activity was enclosed in the space of legislative-administrative directives, but the activity of individual municipalities had their own specificity of the development.

Key words: the South of Ukraine, municipal authorities, municipality, legislation, legal frame.

На сучасному етапі українського державотворення відбувається реформування системи місцевого самоврядування на принципах децентралізації. Основною метою цих реформ є перетворення вже існуючої адміністративної та самоврядної системи

на ефективний чинник прискорення соціально-економічного розвитку регіонів. З метою формування сучасної ефективної системи місцевого самоврядування, ми не можемо не враховувати вітчизняний історичний досвід, який надасть можливості вивчити

і проаналізувати процес становлення органів громадського управління на місцях.

Однією із сучасних перспективних тематик історичної науки стало вивчення діяльності самоврядування українських регіонів, в тому числі і в соціально-економічній сфері. Так, наприклад, елементи досліджуваної нами проблеми знаходили своє часткове вираження у дослідженнях В. Горбачова (1995), О. Марченко (1997), Т. Плаксії (2001), Т. Щерби (2001), А. Дорошевої (2009) та інших, а саме: формування, структура і компетенція муніципальних органів, їх бюджетна політика і практична діяльність у господарській і соціально-культурній сферах.

Але не дивлячись на загальну репрезентативність історичних досліджень за визначеною тематикою, досі залишаються невирішені проблеми впливу додаткових, спеціальних та індивідуальних законів на становлення та діяльність дореволюційних органів міського самоврядування.

Метою статті є аналіз дії положень додаткових, спеціальних та індивідуальних законів стосовно практичної діяльності думської моделі органів міського самоврядування на локальному південноукраїнському рівні як важливого феномену формування децентралізованого самоврядування, основні положення яких і до сьогоднішнього дня становлять практичний інтерес.

Для розвитку та підтримки міських фінансів були прийняті та «даровані» спеціальні пільги та приватні фінансово-господарські закони. За період з 1820 р. до 1870 р. їх було надано містам Півдня України 576. З них: Херсону – 15, Сімферополь – 21, Севастополь – 85, Одесі – 154, Миколаєву – 49, Керчі – 55, Ізмаїлу – 20, Катеринославу – 8, Бердянську – 21, іншим містам – 148 (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 148–151, 387–388; Полное собрание законов Российской империи, Т. XXIX: 159; Полное собрание законов Российской империи, 1832, Т. 1: 317–515; Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 550–551).

Головними завданнями пільг і фінансово-господарських розпоряджень було уточнити зміст Жалуваної грамоти 1785 р. та поліпшити фінансово-майнове становища міських бюджетів. Вони не приймалися як заходи з далекоглядними планами, а були ситуативними, тож через певний час втрачали свою актуальність, оскільки необхідно було приймати нові постанови, які б відображали реальний стан речей.

Додаткові, спеціальні та індивідуальні закони були розраховані на певний термін. Максимальна їх тривалість досягала 25 років. Але більшість приватних законодавчих актів були розраховані на разову виплату від 100 до 8 000 руб. Більшість виплат йшла на не прибуткові заходи (допомога гімназіям, студентам, канцелярські витрати та інші). Загалом ті заходи, які б мали фінансуватися з державного казначейства, цими законами перекладалися на міські бюджети (Полное собрание Российской империи, 1843, Т. XXVI: 260).

Власне підтримку міських фінансів Півдня України розпочав ще Павло I: кримських татар захищав від військового та бюрократично-чиновницького свавілля, спрямованого на відбирання земель. Він наказував Новоросійському військовому губернатору суворо карати осіб, причетних до земельних скандалів,

і створювати спеціальні комісії для вирішення суперечностей. Фінансування цих заходів наказано було зараховувати на міські бюджети (Полное собрание Российской империи, 1843, Т. XXVI: 260). Павло I дозволив збирати спеціальний податок із дворянського майна для утримання органів громадського управління. Завдяки цьому заходу в містах збільшився річний прибуток до 4 тис. руб. (Полное собрание Российской империи, 1843, Т. XXV: 226–228).

Спеціальним доповненням від 8 серпня 1798 р. закон дозволив губернаторам суворо контролювати міські гроші, які перераховувалися на утримання поліції, а від городян суворо заборонив приймати подарунки (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVI: 800–801). Цей законодавчий акт нормалізував систему відносин цивільних управлінь з військовими (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 107–108) і запровадив для губернаторів, віце-губернаторів і членів губернських управлінь відпустки (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 256–257). Таким чином, для поліції була спрощена система виплат заробітної плати. Згідно з цим законом поліція могла отримувати зарплату напряму з міських бюджетів без спеціального звернення до Казенної палати. Оскільки в муніципалітетах збиралися не тільки місцеві податки, а й державні (подушні й оброчні), 19 серпня 1798 р. (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 347–348). вийшов закон, за яким заборонялося магістратам і міським думам довго утримувати у себе державні кошти і через короткий термін відраховувати їх до Казенної палати. Іншим законом від 31 травня 1799 р. Павло I знову покідувався про поліцію, але тільки в губернських містах, дозволивши їй фінансування із міських бюджетів сумою до 12 000 руб. (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 668–671), на відміну від закону 1782 р., який зазначав, що поліція повинна фінансуватися із загальних державних прибутків.

У зв'язку із цією обставиною адміністрація Павла I вперше зайнялася розробкою спеціальних форм для щорічних звітів для Казенної палати. Законами 1799 р. магістратам та міським думам наказувалось у звітах відмежовувати державні податки від міських, показувати недоїмки. Казенні палати повинні були суворо стежити за доцільністю видатків (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 738–740).

Містам Кримського півострова Павло I подарував право порто-франко 13 лютого 1798 р. на 30 років та всі можливі дозволи мешканцям усіх міст отримувати вигоди від цього становища (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXV: 61–68). Як бачимо, Криму «дарували» порто-франко (безмитна торгівля) раніше, ніж Одесі. В історіографії завжди вважалося, що саме право порто-франко врятувало Одесу і надало їй шалені можливості для розвитку торгівлі, призвело до розквіту самого міста і надзвичайно збагатило його бюджет. На 1860 р. Одеса вихвалялася 4 млн. прибутками. Але тоді виникає питання: якщо порто-франко врятувало торгівлю і розвиток Одеси, то чому це ж саме право не врятувало міста Кримського півострова? Відповідь на це запитання вже шукали іноземці ще на початку XIX ст. Вони вважали, що Одесу врятувала контрабанда, товари від якої потрапляли на ринки

багатьох міст України та Росії. Що ж стосується міст Кримського півострова, то міста не змогли отримати значну користь від торгівлі за правом порто-франко, оскільки контрабанда не мала значного поширення і не стимулювала місцевих торговців.

Хоча, все ж таки, Одеса отримувала набагато більше різних пільг, ніж інші міста регіону. Так, наприклад, 24 січня 1802 р. Олександр I подарував пільги Одесі на 25 років, звільнив від «постою» та наділив бюджет 10 частиною митних зборів на утримання порту в місті (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVII: 25–27). Іншими законами призначав у місто керівників, запроваджував карантинні обмеження (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVII: 708–709) (на що асигнував великі гроші з державної скарбниці), дозволяв безмитно ввозити і вивозити товари, поселятися або не поселятися в Одесі (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 191–195), а військовому губернатору Дюку де Рішельє дозволили надавати патенти на підняття Російських прапорів на купецьких кораблях, навіть за державний рахунок побудували магазини для товарів (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVII: 442–443). Після цих позитивних заходів і отримання різних привілеїв городяни забули про сплату державних податків, тому що довелося спеціальним законом від 19 лютого 1804 р. зобов'язувати одеситів сплачувати міські та земські повинності «безприкословно» (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 100). Олександр I надав місту право порто-франко у 1819 р. Він же присвятив Одесі найбільшу кількість приватних законів. Сам Південь України Олександр I вважав недобудованим та занедбаним, як писав градоначальнику Одеси Дюку де Рішельє (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVII: 443–445), край цей Новоросійський знаходиться в занедбаності, і він уже не знає, за які справи братися спершу, бо не встигає завершувати одні справи, як з'являються інші проблеми.

Після вивчення стану справ у південноукраїнському регіоні уряд Олександра I прийшов до висновку, що міські фінанси знаходяться взагалі в не задовільному стані, і потрібні заходи, спрямовані на поліпшення становища. Тому законом від 22 червня 1803 р. на користь міських бюджетів надавався 1% «питним» збором (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVII: 687–689). І після недовгих підрахунків стало зрозуміло, що міські бюджети зможуть отримувати збір, приблизно еквівалентний 4000 руб., а витратити з них – не більше 2640 руб. Тому справа вважалась прибутковою.

На обговоренні було навіть питання про перехід фабрик і заводів у муніципальну власність, але законом від 15 квітня 1804 р. вони залишились у державній власності (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 268–269). Зазначений факт можна вважати першою спробою наділити міське самоврядування муніципальною власністю.

Севастополю та Феодосії призначалися інші регіонально-індивідуальні закони (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 148), за якими вони оголошувалися важливими військовими портами із специфічними нормами управління. У м. Феодосія

з метою покращення міських прибутків надалась можливість збирати на користь муніципалітету збір з привозних товарів та частку з винного відкупу, а вже 6 квітня 1806 р. була дарована пільга у торгівлі на 25 років. Для вирішення земельних питань у Таврійській губернії (єдиній в державі губернії), створювалась спеціальна Комісія, якій заборонялось проведення генерального межування (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXVIII: 288–292).

З 1806 р. уряд Олександра I розпочав активно розробляти систему міського фінансування. Так, законом від 26 лютого 1806 р. міським думах було дозволено укладати контракти з фізичними та юридичними особами на суму більшу 10 тис. руб., що стало доповненням до 145 ст. Міського положення 1785 р. (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXIX: 103–104). Але, це доповнення діяло тільки на території півдня України. На інші регіони воно не поширювалося. Для вирішення проблеми недоборів податків з купців та міщан законом від 10 травня 1806 р. до складу міських прибутків дозволено включати 1% з винного продажу (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXIX: 257–259). Для Катеринослава була розроблена спеціальна програма для розвитку садівництва, законом від 14 серпня 1806 р. з державної скарбниці виділена сума у 1800 руб. (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. XXIX: 690–691).

Справу за підтримки фінансового становища міст Півдня України продовжила адміністрація Миколи I, розпочавши видавати спеціальні закони про кошториси, які діяли лише в окремих містах регіону і не розповсюджувалися на інші. Метою їх було створити умови для збільшення прибутковості в кошторисах, оскільки різними державними комісіями надавалася негативна оцінка міському самоврядуванню в управлінні і розпорядженні фінансами міст.

Так, вже у березні 1824 р., було затверджено «Положення про прибутки і витрати міста Одеси і управління ними» – перше приватне та спеціальне положення для Одеси, що складало першу спробу покласти міцний фундамент міському господарству (Полное собрание законов Российской империи, 1843, Т. 39: 192–201). Даним законом вводились нові джерела прибутків та збільшувались розміри вже існуючих, а будівельний комітет отримував майже рівні права із муніципалітетом. Самоврядування зобов'язували негайно зайнятися в місті благоустроєм. В основу даного законопроекту були покладені зразки документів попередніх часів, але, все таки, саме він створив умови для збільшення надходжень до міського кошторису. Вже у 1825 р. прибутки були зібрані на 621 986 руб. більше ніж раніше.

Нововведенням для південноукраїнських міст став закон 1832 р., який забороняв цивільним губернаторам використовувати міські прибутки для проведення будівельних робіт без санкції МВС, а для того щоб отримати спеціальний дозвіл, необхідно було надати розрахунок сум із доказами (Полное собрание законов Российской империи, 1832, Т. 7: 858–859). Цей закон не задовольнив губернаторів, і в своїх щорічних звітах писали про те, що тільки вони і можуть піклуватися про міський благоустрій, а муніципалітети зовсім не цікавляться і не займаються цією проблемою, і, якщо б не вони (губернатори), то міським благоустроєм ніхто

і не займався (Полное собрание законов Российской империи, 1837, Т. 12: 60–85).

Законом 1833 р. (Полное собрание законов Российской империи, 1833, Т. 8: 227–228) були змінені строки подання звітності міськими думами з вересня місяця кожного року на січень. Цей закон поліпшив діловодство в муніципалітетах, а також позитивно вплинув на затвердження кошторисів. Якщо раніше міські бюджети підписувалися у губернаторів з вересня до березня, то із прийняттям цього закону кошториси стали затверджуватися значно швидше та оперативніше (з 1 січня до 10 лютого). Міські думи Півдня України пропонували прийняти цей закон з 1821 р.

У 1834 р. було прийнято нове положення про прибутки й витрати міста Одеси (Полное собрание законов Российской империи, 1834, Т. 9: 261–271).

За новим індивідуальним законом для Одеси вводилась пеня за несвоєчасний внесок до кошторису оцінного і поземельного зборів та звільнялися від податків мешканці будинків, які коштували менше 100 руб. Залишкові кошти пропонували віддавати Наказу громадського нагляду з метою нарощення відсотків та призначався на освітні і благодійні заходи.

Новим явищем стало формування особливого комітету для попереднього розгляду щорічних кошторисів прибутків і витрат. Такого комітету більше ніде не було і це можна вважати проявом регіонального індивідуалізму. За новим розписом близько 1/3 (31,3%) видаткового бюджету використовувалось на утримання поліції (з пожежною частиною) і військ; а якщо доповнити витрати на утримання урядових закладів, то на всі витрати виділялося менше половини видатків бюджету (43,2%). Тим не менш витрати на благоустрій міста не перевищували 9 частини видаткового бюджету (11,2%), а на утримання шкіл і благодійних закладів, що знаходилися у підпорядкуванні Наказу громадського нагляду, призначалося всього 9,5% видаткового бюджету. Таким чином, нове положення не додало великих повноважень самоврядуванню.

У 1834 р. був прийнятий новий індивідуальний закон про міські прибутки й витрати для губерньського міста Херсона (Полное собрание законов Российской империи, 1833, Т. 8: 571–584), що складався із преамбули, трьох розділів та 85 параграфів. Метою прийняття закону стало збільшення прибутковості до бюджету та зменшення свавілля поліції відносно громадського управління. Були встановлені нові та збільшені старі джерела прибутків, а у витратній частині все залишалось по-старому. Нововведенням стала ліквідація будівельного комітету, а його кошти були передані в управління муніципалітету. Теоретично індивідуальний закон для Херсона був більш ретельно та професійно підготовлений, ніж для Одеси, і планувалося, що прибутки Херсона збільшаться до 150 тис. руб. Єдине, що не було враховано, – реакція поліції, адміністрації губернії та апатичність і слабкість міського самоврядування. На практиці відбулось лише незначне збільшення кошторису до 53 476 руб.

Оскільки податки з нерухомого майна збиралися неорганізовано й повільно, то боржників із часом стало більше, ніж платників податків, а промисловці та ремісники й не думали їх сплачувати. Реально прибуток до бюджету приносили лише податки з землі, що належить

місту (в Херсоні її було 47 тис. десятин, тобто 43% прибутку до бюджету), та збори за торговельну справу. До цього списку можна додати невеликий відсоток випадкових прибутків. Кошти, які відправлялися на нарощування відсотками, так і залишалися на рахунках Приказу громадського нагляду, цивільні губернатори продовжували використовувати кошти на благоустрій, а штрафи за прогін худоби міськими землями залишалися у кишенях поліції (Черемісін, 2017: 349).

В Одесі індивідуальний закон про прибутки та видатки зіграв більш помітну роль. Попри певні недоліки, обмеження діяльності муніципалітету у використанні коштів на бюджет міста загалом вплинуло позитивно. За 10 років прибуток збільшився з 76 тис. руб. до 1288262 руб. 23 коп. Із них 82% складали прибутки з використання громадської власності, 7% – з податків нерухомого майна, 8% – зборів з промисловців, 2% – зборів з торговельних договорів, 1% – випадкові прибутки. Із загальної суми прибутків на видаткову частину було використано 557095 руб. 27 коп., тобто було витрачено 43,2% від загального прибутку (Полное собрание законов Российской империи, 1866, Т. XXXVIII: 403–412).

Таким чином, для Одеси індивідуальні фінансові закони мали більше позитивного значення ніж для Херсону, але жоден закон так і не вирішив проблеми абсолютного і незалежного використання і формування кошторису.

Після Одеси та Херсону були прийняті особливі індивідуальні закони про прибутки й видатки в Києві, Москві, Санкт-Петербурзі й інших губерньських містах. Однак, фінансову ситуацію вони на краще не змінювали.

За півстоліття в містах звичайні прибутки залишились майже без змін на рівні близько 50 – 60%, їх роль впала тільки в містах Катеринославської губернії до 45%. Роль допоміжних прибутків зменшилась у всіх містах: якщо на рубежі XVIII – XIX ст. вони становили третину бюджетних надходжень, то в середині XIX ст. максимальні показники були лише в містах Таврійської губернії. Роль «надзвичайних» прибутків, навпаки, максимально зросла в Катеринославській губернії – до половини бюджету. Випадкові прибутки відповідають власній назві і ніколи в міському житті не грали вагомої ролі. До середини XIX ст. вони скоротилися до 15 – 30 руб. на рік і здебільшого становили прибутки з проведених лотерей.

Завдання про самоутримання міст, яке було поставлено перед Міською реформою 1870 р., не було виконано. Але деякі принципові питання міського самоврядування, запроваджені реформою, і до сьогодні мають практичний інтерес. Саме завдяки цій реформі «міське громадське управління» перетворилося на «міське самоврядування».

Таким чином, можна зробити висновки, що в законодавстві наприкінці XVIII ст. – 1870 р. не проводилося чіткої грані між державними й міськими податками, становими, обцинними й губерньськими. Багато аспектів оподаткування визначались у кожному конкретному місті індивідуально: або на розсуд адміністративної влади, або за рішенням міських обивателів. Закони закріплювали за місцевим співтовариством визначені види податків і зборів, теоретично достатніх для

задоволення місцевих потреб. При цьому органи міського самоврядування не наділялися правом самостійно встановлювати рівень місцевих податків і зборів. Але на практиці вони постійно збільшували податки, особливо для міщан і ремісників, що призводило до постійних конфліктів. Міські органи влади мали можливість перерозподіляти прибутки та витрати на власний розсуд, якщо мова йшла про непередбачувані грошові операції, та використовувати інші джерела надходження коштів для покриття витрат (наприклад, зовнішні надходження із земського збору, за умови, якщо сформований бюджет міста не перевищував 30 000 руб.). Міські бюджети були головною ланкою місцевих фінансів. Через бюджети здійснювалася мобілізація власних коштів місцевого співтовариства і їхня витрата. До прав і обов'язків міських співтовариств не належало самостійне формування, затвердження і витрата бюджету. Основна проблема фінансового стану самоврядування містилась у реалізації проведеної податкової політики. Вона будувалася на принципах розподілу

прибуткових джерел, що спиралися на концентрацію усіх ресурсів в одному місці. Не розмежовувала бюджетні повноваження, компетенцію і відповідальність різних рівнів влади. У результаті дії додаткових, спеціальних та індивідуальних законів новостворені міські громадські інституції влади на Півдні України підпали під політику подвійних стандартів російського уряду. Центральна влада наприкінці XVIII ст. проголосила принципи децентралізації, однак уже на початку XIX ст. муніципалітети були поставлені під адміністративну опіку, а схема влади централізувалася. Жалувана грамота проголошувала принципи міського фінансового самоутримання, а спеціальні і додаткові закони зобов'язували самоврядування витратити кошти на державні потреби зі значно урізаними можливостями у фінансовій та господарській ініціативі. Тому модерний стиль мислення та модернізаційна активність виявилися в замкнутому просторі законодавчо-адміністративних настанов, але із розвитком індивідуальних особливостей у діяльності кожного муніципалітету.

Література:

1. Высочайше утвержденное дополнение к начертанию правил Комиссии, учрежденной в Крыму для разбора споров по землям. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 288–292.
2. Высочайше утвержденное положение о доходах и расходах города Одессы, и о управлении ими. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. 39. С. 192–201.
3. Горбачев В. П. Городское самоуправление на Украине (по реформе 1870 г.) : дис. ... канд. юрид. наук / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 1995.
4. Дорошева А.О. Самоврядування в приморських містах Півдня України у другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 2009. 195 с.
5. Марченко О. М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 1997. 180 с.
6. О бытии в городе Одессе Градоначальником Генерал-Лейтенанту Дюку де Ришелье и о должности его. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVII. С. 442–443.
7. О бытии в Севастополе главному военному порту, и о снятии находящейся там портовой Таможни. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 148.
8. О бытии заводам и фабрикам по прежнему в ведении Губернских Начальств. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 268–269.
9. О данном наставлении Дюку де Ришелье наставлении для отправления должности. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVII. С. 443–445.
10. О дозволении Российским и иностранным купцам всякие иностранные товары, кроме запрещенных, привозимых морем или из других Российских городов в Одессу, отправлять транзитом в Молдавию, Валахию, Австрию и Пруссию и привозимые из означенных мест на границы России препровождать транзитом в Одессу для отпуска за море. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 191–195.
11. О доставлении в Казенные Палаты верных сведений из Магистратов и Градских Дум о всех гильдейских купцах и их капиталах, а от Городничих о купцах умерших, коих наследие перешло в другие руки. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 738–740.
12. О Екатеринославских садах и о разведении дерев в оных. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXIX. С. 690–691.
13. О запрещении Начальникам Губерний принимать от градских людей подарки. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVI. С. 800–801.
14. О наблюдении Казенным Палатам, дабы в подаваемых от Магистратов и Дум ежегодных отчетах о доходах и расходах показаны были оклады и недоимки во всех статьях. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 550–551.
15. О немедленной отсылке из Градских Дум и Магистратов принадлежащих казне сумм. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 347–348.

16. О платеже земских повинностей обывателями города Одессы беспрекословно; о употреблении присвоенных городу доходов на расширение порта и общественных устроений; о производстве оных Комитету, для сего учрежденному; об отсылке отчетов о суммах в Государственное Казначейство, и о назначении Членов и Казначей для Комитета. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 100.
17. О подтверждении всем гражданским губернаторам, чтобы они в действиях своих относительно построек из городских доходов сообразовались с Высочайше утвержденными правилами. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1832. Собр. 2. Т. 7. С. 858–859.
18. О пожаловании льготы городу Феодосии. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXIX. С. 159.
19. О порядке сношений Гражданских Губернаторов, Губернских Правлений и прочих Присутственных мест с воинскими Начальниками и командами. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 107–108.
20. О правилах сбора денег с дворянских имений на содержание Присутственных мест. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 226–228.
21. О предоставлении Сенату на утверждение контрактов, заключаемых Градскими Думами, на сумму свыше 10 тыс. рублей. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXIX. С. 103–104.
22. О принятии Генералом от инфантерии Феньшем под свое управление города Феодосии и об устройстве оногo. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 148–151.
23. О продолжении на 25 лет дарованной городу Одессе льготы; об освобождении сего города навсегда от постоя, и об употреблении десятой части таможенного сбора для содержания гавани в Одессе. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVII. С. 25–27.
24. О разрешении на предполагаемое устройство города Феодосии, и о предоставлении в пользу города сбора с привозимых товаров и винного дохода. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 387–388.
25. О сроке для составления Городскими Думами отчетов о городских доходах и расходах. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.] СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1833. Собр. 2. Т. 8. С. 227–228.
26. О установлении на полуострове Таврическом порто-франко на 30 лет и о даровании разных выгод жителям сего полуострова и приезжающим туда иностранцев. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 61–68.
27. О учреждении карантин в городе Одессе. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVII. С. 708–709.
28. Об однопроцентном сборе, в пользу городов собираемом от питейного откупа. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVII. С. 687–689.
29. Об отпуске среди лета, для отдохновения от трудов, Губернаторов, Вице-Губернаторов и Членов Губернских Присутственных мест. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 256–257.
30. Об удерживании в Казенных палатах части из следующих в отпуск в Градские доходы однопроцентных с винной продажи денег, в уплату состоящих на купцах и мещанах казенных недоимок. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXIX. С. 257–259.
31. Об устройстве Градских Полиций в Губернских городах. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXV. С. 668–671.
32. Об утверждении, составленной в Новороссийской Губернии Комиссии для разбора жалоб о неправильном отобрании земель в Крыму и о бытии оной под ведомством Новороссийского Военного Губернатора. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVI. С. 260.
33. Об учреждении променной конторы в Одессе. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 45 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1843. Собр. 1. Т. XXVIII. С. 151–155.
34. Плаксий Т. М. Миське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2001. 192 с.
35. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1832. Собр. 2. Т. 1. С. 317–315.
36. Положение об общественном управлении г. Одессы 30 июня 1863 г. *Полное собрание законов Российской империи*. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1866. Собр. 2. Т. XXXVIII. Отд. 1. С. 403–412.
37. Расписание доходов и расходов губернского города Херсона. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1833. Собр. 2. Т. 8. С. 571–584.
38. Расписание доходов и расходов портового города Одессы. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1834. Собр. 2. Т. 9. С. 261–271.
39. Черемісін О. В. Миське самоврядування на Півдні України в 1785-1917 рр. Херсон : Олді-Плюс, 2017. С. 349.
40. Штаты и таблицы. *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)* [в 55 т.]. СПб. : Тип. 2 отд. Е. И. В. Канцелярии, 1837. Собр. 2. Т. 12. С. 60–85.
41. Щерба Т. О. Миське самоврядування на Правобережній Україні у другій половині XIX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2001. 223 с.

References:

1. Vysochajshe utverzhdennoe dopolnenie k nachertaniju pravil Komissii, uchrezhdennoj v Krymu dlja razbora sporov po zemljam. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 288–292.
2. Vysochajshe utverzhdennoe polozhenie o dohodah i rashodah goroda Odessy, i o upravlenii onimi. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. 39. S. 192–201.
3. Gorbachev, V. P. (1995). Gorodskoe samoupravlenie na Ukraine (po reforme 1870 g.) : dis. ... kand. jurid. nauk / Harkivskij nacionalnij universitet imeni V. N. Karazina. Harkiv.
4. Dorosheva, A.O. (2009). Samovrjaduvannja v primorskih mistah Pivdnja Ukraïni u drugij polovini XIX st. : dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Odesa, 195 s.
5. Marchenko, O. M. (1997). Miske samovrjaduvannja na Pivdni Ukraïni u drugij polovini XIX st. : dis. ... kand. ist. Nauk : 07.00.01. Odesa, 180 s.
6. O bytii v gorode Odesse Gradonachalnikom General-Lejtenantu Djuku de Rischele i o dolzhnosti ego. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVII. S. 442–443.
7. O bytii v Sevastopole glavnomu voennomu portu, i o snjatii nahodjashhejsja tam portovoj Tamozhni. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 148.
8. O bytii zavodam i fabrikam po prezhnemu v vedenii Gubernskih Nachalstv. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 268–269.
9. O dannom nastavlennii Djuku de Rischele nastavlennii dlja otravlennija dolzhnosti. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVII. S. 443–445.
10. O dozvolennii Rossijskim i inostrannym kupcam vsjakie inostrannye tovary, krome zapreshhennyh, privozimyh morem ili iz drugih Rossijskih gorodov v Odessu, otravljat tranzitom v Moldaviju, Valahiju, Avstriju i Prussiju i privozimye iz oznachennyh mest na granicy Rossii preprovodjat tranzitom v Odessu dlja otpuska za more. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 191–195.
11. O dostavlennii v Kazennye Palaty vernyh svedenij iz Magistratov i Gradskih Dum o vseh gildejskih kupcakh i ih kapitalah, a ot Gorodnichih o kupcakh umershih, koih nasledie pereshlo v drugie ruki. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 738–740.
12. O Ekaterinoslavskih sadah i o razvedenii derev v onyh. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXIX. S. 690–691.
13. O zapreshhenii Nachalnikom Gubernij prinimat ot gradskih ljudej podarki. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVI. S. 800–801.
14. O nabljudenii Kazennym Palatam, daby v podavaemyh ot Magistratov i Dum ezhegodnyh otchetah o dohodah i rashodah pokazany byli oklady i nedoimki vo vseh statjah. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 550–551.
15. O nemedlennoj otsylke iz Gradskih Dum i Magistratov prinaldezhashhih kazne summ. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 347–348.
16. O platezhe zemskih povinnostej obyvateljami goroda Odessy besprekoslovno; o upotreblenii prisvoennyh gorodu dohodov na rasshirenie porta i obshhestvennyh ustroenij; o proizvodstve onyh Komitetu, dlja sego uchrezhdennomu; ob otsylke otchetov o summah v Gosudarstvennoe Kaznachejstvo, i o naznachenii Chlenov i Kaznacheja dlja Komiteta. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 100.
17. O podtverzhdenii vsem grazhdanskim gubernatoram, chtoby oni v dejstvijah svoih odnositelno postroek iz gorodskih dohodov soobrazovali s Vysochajshe utverzhdennymi pravilami. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1832. Sobr. 2. T. 7. S. 858–859.
18. O pozhalovanii lgoty gorodu Feodosii. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXIX. S. 159.
19. O porjadke snoshenij Grazhdanskich Gubernatorov, Gubernskih Pravlenij i prochih Prisutstvennyh mest s voinskimi Nachalnikami i komandami. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 107–108.
20. O pravilah sbora deneg s dvorjanskich imenij na sodержanie Prisutstvennyh mest. Polnoe sobranie Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 226–228.
21. O predostavlennii Senatu na utverzhdenie kontraktov, zakljucaemyh Gradskimi Dumami, na summu svyshe 10 tys. rublej. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXIX. S. 103–104.
22. O prinjatii Generalom ot infanterii Fenshem pod svoe upravlenie goroda Feodosii i ob ustrojstve onogo. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 148–151.
23. O prodolzhenii na 25 let darovannoj gorodu Odesse lgoty; ob osvobozhdenii sego goroda navsegda ot postoja, i ob upotreblenii desjatoj chasti tamozhennogo sbora dlja sodержanija gavani v Odesse. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVII. S. 25–27.
24. O razreshenii na predpolagaemoe ustrojstvo goroda Feodosii, i o predostavlennii v polzu goroda sbora s privozimyh tovarov i vinnogo dohoda. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 387–388.
25. O sroke dlja sostavlennija Gorodskimi Dumami otchetov o gorodskih dohodah i rashodah. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1833. Sobr. 2. T. 8. S. 227–228.

26. O ustanovlenii na poluostrove Tavricheskom porto-franko na 30 let i o darovanii raznyh vygod zhiteljam sego poluostrova i priezzhajushhim tuda inostrancev. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 61–68.
27. O uchrezhdenii karantina v gorode Odesse. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVII. S. 708–709.
28. Ob odnoprocentnom sbore, v polzu gorodov sobiraemom ot pitejnogo otkupa. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVII. S. 687–689.
29. Ob otpuske sredi leta, dlja otdohnovenija ot trudov, Gubernatorov, Vice-Gubernatorov i Chlenov Gubernskih Prisutstvennyh mest. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 256–257.
30. Ob uderzhivanii v Kazennyh palatah chasti iz sledujushhij v otpusk v Gradskie dohody odnoprocentnyh s vinnoj prodazhi deneg, v uplatu sostojashhij na kupcah i meshhanah kazennyh nedoimok. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXIX. S. 257–259.
31. Ob ustrojstve Gradskih Policij v Gubernskih gorodah. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXV. S. 668–671.
32. Ob utverzhdenii, sostavlennoj v Novorossijskoj Gubernii Komissii dlja razbora zhalob o nepravilnom otobranii zemel v Krymu i o bytii onoj pod vedomstvom Novorossijskogo Voennogo Gubernatora. Polnoe sobranie Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVI. S. 260.
33. Ob uchrezhdenii promennoj kontory v Odesse. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 45 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1843. Sobr. 1. T. XXVIII. S. 151–155.
34. Plaksij, T. M. (2001). Miske samovrjaduvannja Serednoï Naddniprozhshini v drugij polovini XIX – na pochatku XX stolit : dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Zaporizhzhja, 192 s.
35. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1832. Sobr. 2. T. 1. S. 317–315.
36. Polozhenie ob obshhestvennom upravlenii g. Odessy 30 ijunja 1863 g. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1866. Sobr. 2. T. XXXVIII. Otd. 1. S. 403–412.
37. Raspisanie dohodov i rashodov gubernskogo goroda Hersona. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1833. Sobr. 2. T. 8. S. 571–584.
38. Raspisanie dohodov i rashodov portovogo goroda Odessy. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1834. Sobr. 2. T. 9. S. 261–271.
39. Cheremisin, O. V. (2017). Miske samovrjaduvannja na Pivdni Ukraini v 1785-1917 rr. Herson : Oldi-Pljus, S. 349.
40. Shtaty i tabeli. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (PSZRI) [v 55 t.]. SPb. : Tip. 2 otd. E. I. V. Kanceljarii, 1837. Sobr. 2. T. 12. S. 60–85.
41. Shherba, T. O. (2001). Miske samovrjaduvannja na Pravoberezhnij Ukraïni u drugij polovini XIX stolittja : dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Doneck, 223 s.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2021
The article was received 01 August 2021